

СРЕТЕН ПЕТКОВИЋ, МОРАЧА

Београд 1986, Српска књижевна задруга ИРО „Просвјета“ — едиција:
Умјетнички споменици Југославије, стр. 286 (велики формат)

Монографија није само историја умјетности Манастира Мораче, овог монументалног и репрезентативног здања српске седњовјековне културе и културне баштине Црне Горе, него и његова историја. Историчар умјетности професор Петковић, у кратком тексту на почетку књиге, на основу натписа урезаног на западном порталу цркве, народног предања и народне легенде, као и неколико оскудних извора, даје податке о настанку манастира и његовом ктитору. Манастир Морачу подигао је и украсио Стефан, син Вуканов а унук Немањин, у доба српског краља Уроша I, крајем 1251. или до јесени 1252. године. Манастир је посвећен Успењу Богородице (Великој госпођи, која пада 28. августа) и то је манастирска слава.

У тексту о архитектури Манастира Петковић каже: „По општим одликама, задужбина Стефана Вукановића припада зрелим остварењима рашког градитељства“. Многе особености архитектуре Морачког манастира блиске су или истовјетне са рјешењима неких српских манастира из XIII вијека, али се по неким рјешењима и разликују од њих.

О скулптури Манастира Петковић пише: „У складу са схватањима рашке архитектуре, Морача је имала уобичајену камену декорацију“. Мајстори су били различите умјетничке вриједности. Једни су постигли узорна занатска остварења, као на монументалном порталу, гдје је посао био знатно сложенији за мајсторе, док су други били мање вјешти, што показују рељефи на капителима готово примитивно класани“. „Рељефи морачког портала“, каже даље Петковић, „занимљиви су понајвише стога што се у великом веку српског стваралаштва на њима назиру трагови оновремене народне уметности“.

Сликаство Манастира заузима највише простора у књизи и детаљно је обрађено. Од најстаријег сликарства Манастира Мораче из XIII вијека остало је само неколико

фрагмената. Најстарије фреске пропале су највјероватније у почетку XVI вијека, када је у доба турске владавине Манастир опустео и са њега био скинут кров, па је такав остао 60—70 година. Скоро цијела црква поново је живописана у другој половини XVI и у току XVII стољећа.

Фреске у Морачи из времена Стефана Вуканова сви досадашњи испитивачи датирају у 1252. годину — тј. у вријеме настанка Манастира. Професор Петковић, међутим, анализом расположивих чињеница тврди да се не може тачно утврдити вријеме настанка морачких фресака. Према њему, најстарије очуване зидне слике у Морачи могу се опрезно датирати око 1260. године, а неки дјелови зидова Манастира били су „исликавани и две деценије после завршетка градње“.

Најстарије очуване, а умјетнички најзначајније су фреске у Ђаконикону посвећене св. Илији. Фреске су детаљно обрађене у сљедећим поднасловима: Иконографски програм, Источни зид и свод, Сцене посвећене пророку Илији, Култ светога Илије, Иконографске особености циклуса пророка Илије, Сликарске особености, Фреске у лунетима портала. О сликарским особеностима Ђаконикона, тј. фресака из XIII вијека Петковић између осталог каже и ово: „По лиричности колорита фреске морачког Ђаконикона могле би се поредити са сопоћанским, тим пре што њихов настанак приближно деле само неколике године, које се могу занемарити. Ипак, фреске морачког Ђаконикона нису по свом карактеру сродне великом сликарству Сопоћана, иако их некад сматрају последњим степенком пред овај највећи излет у европском сликарству XIII века“.

Обнова Манастира Мораче зблила се око 1565.—1570. године. Започео ју је и довршио игуман Тома, уз помоћ кнеза Вукића Вучетића. Убрзо послје обнављања грађевинских радова на Манастиру, почело

је и живописање појединих његових дјелова. У првој етапи живописан је средишњи дио олтара, и то је живописање окончано 23. октобра 1574. године. А рад на исликавању припрете завршен је између 1. септембра 1577. и 31. августа 1578. године. Пошто су ови дјелови живописа, каже се у монографији, настали скоро у исто вријеме и дјело су истих мајстора, то и све морачке фреске из XVI вијека сачињавају јединствену цјелину. Даље се каже да сликари Мораче из осме деценије XVII вијека нијесу посједовали већу богословску ученост, па је „општи утисак“ да нијесу били надарени да украшавају тако велика здања као што је Манастир Морача, јер су за то потребна не само већа сликарска него и теолошка знања. Они су били несигурни пред великим задатком који су имали да обаве. „Несрећност и недовршеност целина у морачком живопису XVI века упућује на закључак да је при обнови, посебно у наосу, у приличној мери био изневерен стари распоред фресака“. Али Петковић даље каже да су морачки сликари у свом времену били уважавани и да су у другој половини XVI вијека доста радили у крајевима данашње Црне Горе. „Без обзира на своје скромне уметничке вредности, они су били водећи сликари у овим областима после обнове Пећке патријаршије“.

Морачким живописцима, каже Петковић даље, мора се приписати још једна заслуга: у њиховим се редовима образовао и поп Страхиња из Будимље (код Иванграда), „веома занимљив сликар чији је углед крајем XVI и током првих деценија XVII века превазишао локалне оквире па је украшавао храмове од источне Босне (Озрен) до Паштровића на приморју (манастир Градиште)“. Суд о сликарској вриједности попа Страхиње проф. Петковић даје и у тексту Сликарство проскомидије, гдје су фреске, за разлику од фресака осталих храмова које је сликао поп Страхиња, очуване у добром стању. У тексту се између осталог каже: „У прелазним деценијама из XVI у XVII век поп Страхиња је несумњиво

теолошки најобавештенији српски живописац“.

На прагу XVII вијека морачки монаси су се одлучили и на подизање новог, реперзентативног иконостаса. У периоду између 1. септембра 1599. и 31. августа 1600. године поп Страхиња из Будимље вршио је исликавање и једног дјела иконостаса. Коначни изглед морачки иконостат добија између 1. септембра 1616. и 31. августа 1617. године. Рад на иконостасу завршио је Георгије Митрофановић, сликар из Манастира Хилендара, кога су морачки калуђери позвали да слика фреске у Манастиру. О вриједности морачког иконостаса професор Петковић каже: „Српска уметност добила је један од најлепших иконостата из раздобља турске владавине. На овој олтарској прегради стекла су се два уметничка тока српске уметности: један који је, са Страхињом, означавао крај схватања XVI столећа и други, са Георгијем Митрофановићем, који је најавио нову стилску епоху те ће трајати кроз читав XVII век.“

Као посебне цјелине обрађене су фреске западне фасаде и фреске на источном зиду припрете, које је на захтјев морачких монаха исликао Георгије Митрофановић.

У манастирској порти налази се мала црква посвећена св. Николи, па је и она била предмет проучавања професора Петковића. По његовим истраживањима, црква је првобитно била једна од кула одбрамбених зидова око Манастира, која је након турских освајања порушена, па је средином XVII вијека обновљена и прилагођена црквеним потребама. Живопис ове цркве урађен је између 1. маја и 24. септембра 1639. године. За тајанственог сликара ове цркве Петковић пише да је био обдарен, да је испољавао велику спремност и завидну богословску ученост.

О вриједности зидних слика у параклису светог Стефана, који се налази уз припрату главног морачког храма и који је исликао сликар св. Николе 1642. године, он између осталог пише и ово:

„Без обзира што се чини да је 1642. морачки аноним радио мање амбициозно или можда у некој

журби, сасвим је сигурно да су два ансамбла фресака — у св. Николи и св. Стефану — изузетна достигнућа свога доба, чак у балканским оквирима. Она су значила и један од последњих узлета у српском сликарству XVII века, у коме су већ присутни знаци стваралачке суслости“.

А за иконе рађене средином и током друге половине XVII вијека Петковић пише да су дјело двојице мајстора неједнаких способности. Због љепоте и занимљивости он посебно издваја икону св. Луке са сценама из његовог живота рађену 1672/1673. године. У Манастиру се и почетком друге деценије XVIII вијека радило на његовом унутрашњем украшавању. Из тог периода очуване су три иконе. Познат је и њихов сликар Димитрије, који је радио у Боки Которској и њеном ширем залеђу крајем XVII и почетком XVIII вијека. Петковић посебно издваја икону Успење Богородице са дванаест сцена. Међутим, он констатује да ова икона у сликарском погледу „много заостаје за остварењима из средине XVII века“.

У монографији има доста података за историју Манастира све до 1878. године — тј. до завршетка великог рата Црне Горе с Турском вођеног 1876. до 1878. године. То су подаци о игуманима и другим значајнијим личностима за Манастир, о раду морачких монаха у другим манастирима, о приложницима Манастира, о економском стању, о културном и политичком значају Манастира, о саборима одржаним у Манастиру, о записима, о ризници и црквеном мобилијару — намјештају итд. О значају Манасти-

ра у XVIII вијеку Петковић пише ово: „Манастир Морача остаје и у то време најугледнији манастир Црне Горе и Брда и у њега навраћају угледни представници и црквене и световне власти. О томе писмени морачки монаси остављају белешке угребене у зидове, посебно олтарске, па то постаје својеврсни летопис манастира“. А послје 1878. године, када је Колашин припао Црној Гори и када се граница Црне Горе с Турском помакла на Тару код Мојковца, престаје и политички значај Манастира Мораче. Монографију Петковић завршава овим ријечима: „После тога рата (1876—1878) Манастир Морача, загубљен у тешко доступним брдима, у измењеним приликама, губи скоро сваки значај, не само као брана према непријатељу, већ и као средиште културног и уметничког живота“.

Указаћемо још на неке вриједности ове добре књиге. Објављени су: резиме на енглеском језику, 37 фотографија и цртежа фресака и икона и других дјелова Манастира у црно-бијелој техници, 60 табли у боји; фресака и икона, као и цртежи распореда фресака са објашњењем на српскохрватском и енглеском језику.

У израду монографије професор Петковић је уложио велики рад. Користио је обимну литературу, о чему своједочи и 539 напомена. Монографија је велики споменик Морачком Манастиру и крупан допринос проучавању умјетничких споменика Југославије, средњовјековне српске културе и културног наслеђа Црне Горе.

Новица Ракочевић